

Ebû 'Ubeyde'nin Mecâzü'l-Kur'ân'ında Kıraat Olgusu ve Söz Konusu Eserde İstifade Edilen Kıraat İhtilaflarının Tefsire Etkileri

 Muhammed Pilgir*

Atıf: Pilgir, Muhammed, Ebû 'Ubeyde'nin Mecâzü'l-Kur'ân'ında Kıraat Olgusu ve Söz Konusu Eserde İstifade Edilen Kıraat İhtilaflarının Tefsire Etkileri, Artuklu Akademi, 2023/10 (1), 79-94.

Öz: Bu araştırmada, garibü'l-Kur'ân üzerine ilk olarak kaleme alınan *Mecâzü'l-Kur'ân* adlı eserde geçen kıraat ihtilafları incelenmiş ve bu ihtilafların tefsire etkisi örneklerle anlatılmıştır. Çalışmamızda eser baştan sona taranmış ve bu tarama sonucunda mezkûr eserde kıraat ihtilafına konu olan kelimelere çok sık yer verilmediği görülmüştür. Özellikle kıraat ihtilaflarına temas edilmesi noktasında müellifin, muasırı olan Ferrâ' ve Ahfeş'e nazaran zayıf kaldığı müşahede edilmiştir. Aynı zamanda mezkûr eserde yer verilen kıraat ihtilaflarının çok büyük bir kısmının meşhur veya şâz kıraatlere isnadının söz konusu olmadığı gözlenmiştir. Öyle ki tespit edilebildiği kadarıyla bunlardan sadece biri hakkında "altı kıraat"ten bahsedilmiş; fakat bu kavramın kime nispet edildiği müphem kalmıştır. Bir başka kıraat ihtilafı hakkında ise Medine ehline isnadın mevzubahis olduğu müşahede edilmiştir. Nitekim kıraat ihtilafı bulunan kelimelerde Ebû 'Ubeyde'nin, ekseriyetle hocasının kıraatini tercih ettiği tespit edilmiş ve bu ihtilaflara ait referansın sadece hocası Ebû 'Amr b. el-'Alâ' olduğu gözlemlenmiştir. Zikredilen bulgulardan hareketle, Ebû 'Amr'a talebe olmuş birinin kıraat müktesebatının esere yeterince yansımadağı sonucu çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Tefsir, Dil Bilimi, Garibü'l-Kur'ân, Mecâzü'l-Kur'ân, Ebû 'Ubeyde.

The Phenomenon of Qirā'āt in Abū 'Ubayda's Majāz al-Qur'ān and the Effects on Tafsiṛ of Benefited Qirā'āt Varieties in the Book

Citation: Pilgir, The Phenomenon of Qirā'āt in Abū 'Ubayda's Majāz al-Qur'ān and the Effects on Tafsiṛ of Benefited Qirā'āt Varieties in the Book, Artuklu Akademi, 2023/10 (1), 79-94.

Abstract: In this research, the qirā'āt varieties in the work called *Majāz al-Qur'ān*, which was first written work on gharib al-Qur'ān, were examined, and the effects of these varieties on tafsiṛ were explained with examples. In our study, through the method of scanning the work entirely, it has been seen that the words bearing the qirā'āt varieties are not included enough in the work. It has been observed that the author is weak compared to his contemporaries, Ferrā' and Ahfash, especially in terms of dealing with qirā'āt differences. At the same time, it has been observed that most of the qirā'āt differences in the aforementioned work are not attributed to qirā'āt. So much so that, as far as can be determined, only one of them was mentioned about "six qirā'āt"; but it is unclear to whom this concept is attributed. Regarding another qirā'āt variety, it has been observed that attribution to the people of Medina is in question. Thus, it is discovered that Abū 'Ubaydah has followed his teacher in the majority of the words that have qirā'āt differences, besides the fact that the reference of these varieties has been observed to be his teacher Abū 'Amr only. Based on the aforementioned inferences, it was concluded that the qirā'āt data acquired by someone who was a student of Abū 'Amr was not sufficiently reflected in the subject work.

Keywords: Qirā'āt, Tafsiṛ, Linguistics, Gharib al-Qur'ān, *Majāz al-Qur'ān*, Abū 'Ubayda.

Giriş

Kureyş lehçesiyle inen Kur'ân-ı Kerim'de, mezkûr lehçe dışında lehçeler ve mu'rab¹ kelimeler bulunmaktadır. Bununla birlikte Kur'ân, manası yaygın olarak bilinmeyen ve izah edilmesine ihtiyaç duyan kelimeleri de ihtiva etmektedir. Garibü'l-Kur'ân disiplini bu türden kelime ve ifadeleri konu edinmekte, Kur'ân-ı Kerim'in muhatapları nezdindeki kapalı noktalarını aydınlatma amacı gütmektedir.²

Çalışmamıza konu olan Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî'nin (ö. 209/824 [?]) *Mecâzü'l-Kur'ân* adlı eseri, garibü'l-Kur'ân'a dair ilk telif olma özelliğine sahiptir.³ Ebû 'Ubeyde'nin bu eseri Kerim'deki

* Öğr. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı, muhammedpilgir@istanbul.edu.tr.

¹ Arapça dışında dillerden Arapçalaştırılmış kelimelere mu'rab veya muarreb denir. Bk. Nasuhi Ünal Karaarslan, "Ta'rib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Ocak 2023).

² İsmail Cerrahoğlu, "Garibü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Ocak 2023).

³ Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbili, *Fihrist*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Mahmûd Beşşâr 'Avvâd (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2009) 93; Adem Yerinde, "Mecâzü'l-Kur'ân'ı Çerçevesinde Ebû Ubeyde'nin Tefsirciliği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/19 (Haziran 2009), 159; Zeynep Nermin Aksakal, "Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, Mecâzü'l-Kur'ân'ı ve Mukaddimesi Üzerine Bir İnceleme", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler*

mecazi ifadeler hakkında yapılan müstakil çalışmaların ilki olarak zikredilse de mecazi ifadelere değinilen eserlerin Halil b. Ahmed'le (ö. 171/796) başlamış olması ihtimalinden de söz edilmektedir.⁴ Ebû 'Ubeyde'ye bu eseri dışında *Meâni'l-Kur'ân*, *Garîbü'l-Kur'ân*⁵ ve *İ'râbü'l-Kur'ân*⁶ isimli eserler de nispet edilmektedir. Bu durumun *Mecâzü'l-Kur'ân*'ın farklı disiplinlere ait konulardan müteşekkil olması veya müstensihlerin isimlendirmede yapmış oldukları tasarruf sebeplerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.⁷ Nitekim bu keyfiyet, zikredilen isimlerin *Mecâzü'l-Kur'ân* dışında farklı telifler olduğu intibama yol açmaktadır.⁸ Çalışmaya konu olan *Mecâzü'l-Kur'ân* başta olmak üzere Muhammed b. Sellâm el-Cumahî (ö. 231/846 [?])⁹ ve İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889)¹⁰ *Garîbü'l-Kur'ân*'ları, Abdullâh b. Yahyâ el-Yezidî'nin (ö. 237/851)¹¹ *Garîbü'l-Kur'ân ve tefsîruh*'u, Mekki b. Ebi Tâlib'in (ö. 437/1045)¹² *el-'Umde fi Garîbi'l-Kur'ân*'ı garîbü'l-Kur'ân geleneğine dair belli başlı eserlerdir.

Ebû 'Ubeyde, kıraat imamlarından Ebû 'Amr'ın öğrencilerinden biridir. O, kıraat imamlarının birçoğuyla aynı dönemde yaşamış ve onun yaşadığı dönemde henüz kıraat tedvini başlamamıştır. Ayrıca onun *Mecâzü'l-Kur'ân* adlı eserinin meâni'l-Kur'ân ve garîbü'l-Kur'ân disiplinlerine ait ilk eser olduğu iddiası söz konusudur. Bu nedenle ilgili eserde kıraat ihtilaflarının nicelik bakımından nasıl işlendiği, temas edilen kıraat ihtilaflarının şâz ve mütevâtir olarak kabul edilen kıraatlerdeki karşılığının ne olduğu ve tevcihleri noktasında tefsirden ne derece istifade edildiğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bütün bunlar *Mecâzü'l-Kur'ân*'daki kıraat yaklaşımının mahiyetinin belirtilmesini anlamlı kılmaktadır. Buradan hareketle mevzubahis telifteki kıraat olgusunun ortaya konması ve eserde temas edilen kıraat ihtilaflarının Kur'ân tefsirine etkilerinin örneklerle açıklanması hedeflenmektedir.

Çalışmaya konu olan eserin kıraatlerle alakalı yönünün ortaya konulması hususunda kaleme alınan bir makalenin¹³ mevcudiyeti söz konusu olsa da onda kıraat ihtilaflarının tefsire etkisine yeterince temas edilmediği görülmektedir. Bir diğer husus ise bu çalışmada, titiz bir şekilde dile getirilmeyen bazı hususlar göze çarpmaktadır. Örneğin, kıraat ehlinin birçoğunun Ebû 'Ubeyde'den sonra yaşadığı ileri sürülmektedir.¹⁴ Oysa onun Ebû 'Amr'ın (ö. 154/771)¹⁵ öğrencilerinden olması,¹⁶ meşhur kıraat imamlarının birçoğunun ondan önce yaşadığına bir kanıttır. Bir diğerinde ise Ebû 'Ubeyde'nin söz konusu eserde on kıraat imamını zikrettiği iddia edilmektedir.¹⁷ Fakat eserde bunun izi sürülmesine rağmen böyle bir veriye dair bir emare bulunamamaktadır. Kaldı ki kıraat imamlarından Ya'kûb (ö. 205/821)¹⁸ ve Kisâi'nin (ö. 189/805)¹⁹ ona yakın dönemlerde dünyayı teşrif ettikleri ve onunla aynı dönemde yaşadıkları, fakat ondan önce vefat ettikleri;²⁰ Halef'in (ö. 229/844)²¹ ise ondan yaşça çok küçük olduğu ve yirmi yıl sonra vefat ettiği bilinmektedir.²² Her ne kadar bu üç kıraat imamı ve Ebû 'Ubeyde aynı bölgenin sakini olsa da onların birbirlerinden habersiz olmaları veyahut birbirlerini görmemiş olmaları, ayrıca Ebû 'Ubeyde'nin bu kıraat imamlarının tercihlerinden

Enstitüsü Dergisi 8/2 (Şubat 2015), 86-87; Ahmed Fevzi el-Heyb, "Kitâbü mecâzi'l-Kur'ân li-Ebi 'Ubeyde Ma 'mer b. el-Müsennâ el-Basri (h. 110-209) evvelü kitabî fi garîbi'l-Kur'ânî'l-Kerim ve meânihi", *Mecelletü Külliyyeti'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye:Câmiatü's-Sultân Muhammed el-Fâtih el-Vakfiyye* 1/1 (Ocak 2020), 22.

⁴ Abdülhamit Birşik, "Mecâzü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Şubat 2023).

⁵ Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebi Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1398/1978), 79; Cemâlüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Yusuf el-Kiftî, *İnbâhu'r-ruwât 'alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1406/1986), 3/285; Adem Yerinde, "Mecâzü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 1 Şubat 2023).

⁶ Fuat Sezgin, "Mukaddime", *Mecâzü'l-Kur'ân*, mlf. Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 1/17-18; Yerinde, "Mecâzü'l-Kur'ân"; Muhammed İkbâl Çalış, "Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsenna ve Mecâzü'l-Kur'ân İsimli Eseri", *Dâru'l-Funun İlahiyat (İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 'Fuat Sezgin' Özel Sayısı (2019), 208.

⁷ Yerinde, "Mecâzü'l-Kur'ân".

⁸ Fuat Sezgin, "Mukaddime", 1/17-18; Muhammed İkbâl Çalış, "Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsenna ve Mecâzü'l-Kur'ân İsimli Eseri", 208.

⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh b. Sâlim el-Cumahî el-Basri.

¹⁰ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineveri.

¹¹ Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. Yahyâ b. Mübârek el-Yezidî el-Adevî el-Bağdâdî.

¹² Ebû Muhammed Mekki b. Ebi Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî.

¹³ Tâhâ Ferih Sâlih el-Kaysî, "Eserü'l-kirâati'l-Kur'âniyye fi Mecâzi'l-Kur'ânî li Ebi Ubeyde", *Mecelletü'l-Üstâz* 1/205 (1434/2013), 631-648.

¹⁴ Kaysî, "Eserü'l-kirâati'l-Kur'âniyye", 636-637.

¹⁵ Ebû 'Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basri.

¹⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Kâmil el-Harrât vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1982-1409/1988), 9/445; Süleyman Tülücü, "Ma'mer b. Müsennâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Şubat 2023).

¹⁷ Kaysî, "Eserü'l-kirâati'l-Kur'âniyye", 639.

¹⁸ Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillâh el-Hadramî.

¹⁹ Ebû'l-Hasen Ali b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâi el-Kûfi.

²⁰ Tayyar Altıkulaç, "Kisâi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Şubat 2023); Tayyar Altıkulaç, "Ya'kûb el-Hadramî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Şubat 2023).

²¹ Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb (Tâlib) el-Esedi el-Bağdâdî el-Bezzâr.

²² Tayyar Altıkulaç, "Halef b. Hişâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Şubat 2023).

haberdar olmaması imkân dâhilindedir. Şayet eserde on kıraatin zikredilmesiyle kastedilen şey, kıraat imamlarının icrasına muvafık bilgilerin bulunması ise elbette bu bilginin doğruluğunda şüphe yoktur. Zira mevzubahis eser hem meşhur hem de şâz kıraatlere dair kıraat ihtilaflarını içermektedir.²³

Çalışmaya konu olan *Mecâzî'l-Kur'ân*'ın hem şâz hem de meşhur kıraatleri ihtiva etmesi sebebiyle çalışmada meşhur kıraat literatürü yanında şâz kıraat literatürüne de zaman zaman müracaat edilmektedir. Bu şekilde ilgili ihtilafların hangi literatüre ait olduğu tespit edilmeye çalışılmaktadır. Yine eserdeki kıraat ihtilaflarının kaynaklarını belirlemek ve bu ihtilafların tevcihinde istifade etmek için meâni'l-Kur'ân geleneğine ait eserlere ve tefsir literatürüne başvurulmaktadır.

Mecâzî'l-Kur'ân'da kıraat ihtilaflarına nadiren yer verilmekte, bunlara dair detaylara çoğunlukla girilmemektedir. Özellikle bu ihtilafların tefsirle tevcihi hususunda ise eserin muhtevasının oldukça sınırlı olduğu müşahede edilmektedir. Bir diğer husus ise kıraat ihtilaflarının kaynakları hakkındaki en net husus, bu konudaki tek referansın Ebû 'Amr'ın olmasıdır. Şöyle ki Medine ehline nispet edilen bir ihtilaf²⁴ ve kim olduğu belirsiz olan "altı kıraate" yapılan referans dışında,²⁵ kıraat ihtilaflarının isnad edildiği muayyen kıraatlerden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Ebû 'Ubeyde'nin yaşadığı dönemin bu durumun en temel sebebi olduğu değerlendirilmesi yapılabilir. Buna ilaveten çağdaşı Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]) ve Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Meâni'l-Kur'ân*'larından kıraat içeriğinin *Mecâzî'l-Kur'ân*'dakinden daha zengin olduğu görülmektedir.²⁶

1. Mecâzî'l-Kur'ân'da Kıraat İhtilafları

Kıraat ihtilafları -Kur'ân'dan bir cüz olmaları hasebiyle- Kur'ân'ın tefsir edilmesi ve anlaşılmasında büyük bir önemi haizdir. Bunun bir yansıması olarak Kur'ân kelimelerinin ve âyetlerinin sahip olduğu anlamların âlet ilimleri vasıtasıyla tespit edilmesinin amaçlandığı meâni'l-Kur'ân'larda da kıraat ihtilaflarına başvurulduğu görülmektedir.²⁷ Bu bağlamda ilk dönem meâni'l-Kur'ân müelliflerinin de eserlerinde kıraat ihtilaflarına yer verdikleri ve bunlardan Kur'ân kelimelerinin te'vilinde istifade ettikleri saptanmaktadır.²⁸ Keza ilk meâni'l-Kur'ân eserini kaleme alan Ebû 'Ubeyde de kıraat ihtilaflarına yer yer değinmektedir.²⁹ Fakat Ebû 'Ubeyde'nin, bu geleneğe ait önemli eserler veren, çağdaşı ve ilk dönem müellifleri olan Ferrâ' ve Ahfeş'e nazaran kıraat ihtilaflarına daha az yer verdiği gözlemlenmektedir.³⁰

Ebû 'Ubeyde'nin *Mecâzî'l-Kur'ân*'da zikrettiği kıraat ihtilaflarına ait referansların ekseriyetle meçhul olduğu³¹ ve ihtilafları bazen kıraat imamlarının bölgelerine isnad ederek³² bazen de meçhul olarak naklettiği³³ müşahede edilmektedir.³⁴ Bununla birlikte Ebû 'Ubeyde, meçhul olarak naklettiği kıraat farklılıklarında tekdüze bir yol takip etmemektedir. O, bu ihtilafları zikrederken bazen çoğunluğu kasit sadedinde "قرأ قوم"³⁵ "şu şekilde okuyan kişi..." anlamında "... مِنْ قَرَأَ"³⁶ "Onu (kelimeyi) şöyle okuyan kişi/kişiler" manasında "من قَرَأَهَا"³⁷ "Bazıları şöyle okudu." fehvasında "قرأ بعضهم" ve "بعضهم"³⁸ ifadelerini kullanmaktadır. Onun bu ifadeleri kullanmaksızın da kıraat farklılıklarına yer verdiği görülmektedir. Şöyle ki onun eserinde dil eksenli

²³ Şâz kıraatlere dair örnekler için bk. Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzî'l-Kur'ân*, nşr. Fuat Sezgin (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 1/13, 70, 80; meşhur kıraatlere dair örnekler için bk. Ebû 'Ubeyde, *Mecâzî'l-Kur'ân*, 1/13-14, 352.

²⁴ Ebû 'Ubeyde, *Mecâzî'l-Kur'ân*, 1/13, 352.

²⁵ Ebû 'Ubeyde, *Mecâzî'l-Kur'ân*, 2/52-53.

²⁶ Mukayese için bk. Ebû 'Ubeyde, *Mecâzî'l-Kur'ân*, 1-2; Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Hüda Mahmûd Karâa (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1411/1990), 1-2; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân* (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983), 1-3.

²⁷ İsmail Aydın, "Meâni'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Ocak 2023).

²⁸ Örnek için bk. Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/40, 54-55, 206; Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*, 1/13, 273; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuluhû*, thk. Abdülcelîl Abdüh Şelebi, (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 1/89, 344; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs el-Murâdi el-Misrî, *Meâni'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûni (Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kura (Türâsü'l-İslâmî), 1410/1989), 1/281-282; 5/302.

²⁹ Örnek için bk. Ebû 'Ubeyde, *Mecâzî'l-Kur'ân*, 1/13, 308, 352, 2/164, 169, 25,147.

³⁰ Mukayese için bk. Ebû 'Ubeyde, *Mecâzî'l-Kur'ân*, 1-2; Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, 1-2; Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*, 1-3.

³¹ Örnek için bk. Ebû 'Ubeyde, *Mecâzî'l-Kur'ân*, 1/80, 91.

³² Ebû 'Ubeyde, *Mecâzî'l-Kur'ân*, 1/13, 352.

³³ Örnek için bk. Ebû 'Ubeyde, *Mecâzî'l-Kur'ân*, 1/308, 2/25,147.

³⁴ Bununla meçhul fiillerin kullanıldığı ifadeleri kastetmekten ziyade, Ebû 'Ubeyde'nin ifadelerindeki kıraat farklılıklarının nispetinde kapalılık olduğuna dikkat çekmekteyiz.

³⁵ Bu kelimeyle kıraat imamları dışındaki kalabalıklar da kastedilmiş olabilir. İlgili kelimenin şâz ve meşhur kıraatler hakkında kullanıldığı örnekler için bk. Ebû 'Ubeyde, *Mecâzî'l-Kur'ân*, 1/280, 303, 308, 352 395; 2/16, 26, 49, 147.

³⁶ Ebû 'Ubeyde, *Mecâzî'l-Kur'ân*, 2/305.

³⁷ Ebû 'Ubeyde, *Mecâzî'l-Kur'ân*, 1/170, 181, 205, 207, 224; 2/60, 164/

³⁸ Ebû 'Ubeyde, *Mecâzî'l-Kur'ân*, 1/13-14, 2/25, 64.

açıklamalar büyük bir yekûn tutmaktadır. Nitekim Kur'ân kelimelerinin morfoloji, etimoloji ve sentaks vb. dil bilimsel araçlarla açıklama çabası güdüldüğü *Mecâzü'l-Kur'ân'da*, bu amaç doğrultusunda çok zaman kelimelerin karşılıkları dilin verdiği imkân doğrultusunda zikredilmekte ve kıraat ihtilafları bu açıklamalarda yer yer dolaylı bir şekilde zikredilmiş olmaktadır.³⁹

2. Ebû 'Ubeyde'nin Kıraat İhtilafları İçin Referansları

Mecâzü'l-Kur'ân'da değinilen meşhur kıraatlere dair kıraat ihtilafları hatırı sayılır bir kemiyete sahip olmadığı gibi aktarımda bulunulan ihtilafların birçoğu meçhul olarak nakledilmektedir. Söz konusu eserde temas edilen kıraat ihtilaflarının birçoğu daha önce de ifade edildiği gibi kıraat imamlarına referansla zikredilmiş değildir. Tespit edilebildiği kadarıyla *Mecâzü'l-Kur'ân'daki* kıraat ihtilaflarından biri hakkında Medine ehline nispetle Medine kurrâsından bahsedildiği görülmekte,⁴⁰ eserdeki bir başka kıraat ihtilafları için ise altı kıraate işaret edilmektedir. Oysa "قراءة الستة" ifadesiyle hangi kıraatlerin kastedildiği müphem kalmaktadır.⁴¹ Zira ilgili kelimedeki ihtilaflardan biri, فَكَّأَيْنِ şeklinde gerçekleşmektedir ki bu vecih altı kıraate nispet edilmekte ve meşhur kıraatlerden İbn Kesîr (ö. 120/738)⁴² ile Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48)⁴³ dışındaki kıraat ehli, ilgili vechi icra etmektedir.⁴⁴ Fakat altı kıraat imamının; meşhur ve şâz kıraat imamlarından kimleri ihtiva ettiğini tespit etmek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte Ebû 'Ubeyde'nin akranları diyebileceğimiz kıraat imamlarından Ya'kûb ve Kisâi ile ondan yaşça küçük olan fakat onunla aynı dönemlerde yaşayan Halef'in mezkûr altı kıraat dışında olması muhtemeldir. Değerlendirilen bu kıraat ihtilaflarının dışında ise tespit edilebildiği kadarıyla ihtilafların aktarımında ne muayyen ne de meçhul olarak kıraat imamlarına isnaddan bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Mecâzü'l-Kur'ân'da hakkında açıklama yapılan sözcüklerde veya kıraat ihtilaflarının bulunduğu kelimelerde çoğunlukla Ebû 'Amr'ın kıraatine muvafık vecihler verilmekte, dolayısıyla kıraat ihtilaflarının zikredildiği yerlerde ekseriyetle onun uyguladığı kıraat vecihleri tercih edilmektedir.⁴⁵ Daha önce de ifade edildiği gibi *Mecâzü'l-Kur'ân'daki* kıraat ihtilaflarında ne meşhur ne de şâz kıraat sahibi imamlara ismen bir isnad mevzubahistir. Dolayısıyla eserde kıraat ilmiyle alakalı olarak Ebû 'Ubeyde'nin, Ebû 'Amr dışında muayyen bir kaynağından bahsedilmesi olası görünmemektedir. Ebû 'Ubeyde'nin kıraat kaynaklarıyla alakalı bu durum, onun kıraatlerin henüz şekillendiği dönemde yaşıyor olmasına bağlanabilir ki o dönemde kıraatlerle alakalı bir sınırlama da söz konusu değildir.⁴⁶ Ayrıca o döneme ve müellife ait kıraat perspektifi de müellifin bu metodunda etkin bir husustur. Bu bağlamda müellifin sahip olduğu mevcut kıraat müktesebatı ve bakış açısıyla kıraatlerden istifade ettiğini söylemek mümkündür. Tüm bunların dışında Ebû 'Ubeyde'nin kıraat imamlarından Ebû 'Amr'ın talebesi olduğu düşünüldüğünde;⁴⁷ onun kıraat imamlarının büyük bir kısmıyla aynı dönemde yaşadığı ve birkaçının ondan yaşça küçük olduğu veya sonra vefat ettiği zihinlerde tebarüz edecektir. Bu konuda başka bir iddia vardır ki tarihi gerçekliklere aykırı olması hasebiyle dikkat çekici bir bilgi olarak göze çarpmaktadır. Bu iddiaya göre *Mecâzü'l-Kur'ân'da* kıraat imamlarından sarıh bir şekilde bahsedilmemesi; kıraatlerin henüz şekilleniyor olmasından kaynaklanmaktadır. Yine aynı iddia sahibi tarafından bahis konusu edâ ehlinden birçoğunun Ebû 'Ubeyde'den sonra yaşadığı iddiası serdedilmektedir.⁴⁸

³⁹ Örnek için bk. Ebû 'Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 2/164, 169.

⁴⁰ Ebû 'Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/13, 352. Meşhur kıraat imamları Nâfi' ve Ebû Ca'fer ile şâz kıraat imamı İbn Muhaysın, Medine ehline ait kurrâdır. Bk. Abdülhamit Birşik, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Ocak 2023). Fakat Medine ehline nispet edilen okuyuş, bu kıraat sahiplerinden sadece Nâfi' kıraatine isnad edilmektedir. Bk. Ebû'l-Hasen Tâhir b. Abdilmun'im b. Ubeydillâh b. Galbûn el-Halebî el-Misrî, *et-Tezkira fi'l-kirâati's-semân*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd (Cidde: el-Cemâatü'l-Hayriyye li-tahfizi'l-Kur'ânî'l-Kerim, 1412/1991), 2/396; Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kirâati's-seb'i ve 'ilelîhâ ve huccetihâ*, thk. Muhyiddîn Ramazân (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1984), 2/30-31; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr el-Kirmânî, *Şevâzû'l-kirâât*, thk. Şemrân 'İclî (Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, 1422/2001), 266; Ebû'l-Bekâ' Muhibbuddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-'Ukberî, *l'râbu'l-kirâati's-şevvâz*, thk. Muhammed es-Seyyid Ahmed 'Azzûz (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1417/1996), 1/749; Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kirâati'l-aşr*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd (İstanbul: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, Lübnan: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1439/2018), 4/2412.

⁴¹ Ebû 'Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 2/52-53.

⁴² Ebû Ma'bed Abdullâh b. Kesîr b. Amr ed-Dâri.

⁴³ Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî.

⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2244-2245.

⁴⁵ Örnek için bk. Ebû 'Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/13, 84, 91, 125, 152, 369; 2/86, 93-94.

⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/185-187; Detaylı bilgi için bk. Mehmet Dağ, "İbn Mücahid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", *Ekev Akademi Dergisi* 10/27 (Bahar 2006), 81-104; Osman Bayraktutan, "Kıraatlerin Sınırlandırılması Meselesi", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (Nisan 2018), 121-144.

⁴⁷ Zehebi, *Siyeru'l-âlimi'n-nübelâ*, 9/445; Tülücü, "Ma' mer b. Müsennâ".

⁴⁸ Kaysî, "Eserü'l-kirâati'l-Kur'âniyye", 636-637.

Hâlbuki daha önce Ebû 'Ubeyde'nin "altı kıraat/قراءة الستة" şeklinde bir kullanımından bahsedilmişti. İlgili kıraat ihtilafında bir diğer vechi tercih etmekle altı kıraat dışında kalan İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer de dikkate alındığında, onun azımsanmayacak kadar kıraat imamını dikkate aldığı söylenebilir. Sonuç olarak Ebû 'Ubeyde'nin, Ebû 'Amr'a öğrenci olduğu göz önüne alındığında bu iddianın kısmen kabul edilemeyeceği ortadadır. Zira şâz kıraat imamları da dâhil olmak üzere kıraat imamlarının birçoğu Ebû 'Ubeyde'den önce yaşamışlardır. Fakat onunla kıraat imamları arasındaki kuşak farkı, onun kendinden önce yaşayan kıraat ricalinden yazılı kaynaklar yoluyla istifade etmesine pek olanak tanımadığı ihtimaline imkân tanımaktadır. Özetle *Mecâzû'l-Kur'ân*'da daha çok Ebû 'Amr'ın kıraatine muvafakat edilmiş,⁴⁹ farklı okuyuşlar olduğu zaman bunlar da zikredilmiş ve sıhhatlerinin teyit edilmesi için genellikle dil bilimi argümanından yararlanılarak ta'lîl edilmektedir. Bu nedenle söz konusu eserde Ebû 'Ubeyde'nin asli ve hatta tek kıraat kaynağı olarak hocası Ebû 'Amr'ı anmanın yanlış olmayacağı kanaatindeyiz.

3. Mecâzû'l-Kur'ân'da Ele Alınan Kıraat İhtilafları

Mecâzû'l-Kur'ân'da incelenen kelime veya terkipler açıklanırken meşhur on kıraatin tazammun ettiği vecihlerden, ayrıca resmî'l-mushafa muvafık kıraat ihtilaflarından istifade edildiği gibi muhalif şâz kıraat ihtilaflarından da yararlanılmaktadır. Şimdi mezkûr eserde değinilen sarf ve nahivle alakalı kıraat farklılıklarının Kur'ân tefsirine etkisi örnekler eşliğinde tetkik edilecektir.

3.1. Sarfla Alakalı Kıraat İhtilafları

Mecâzû'l-Kur'ân'da kıraat ihtilaflarına yer verilirken sarfa dair ihtilaflara da yer verilmekte, bu ihtilafların ihticâcında dil bilimi argüman olarak kullanılmaktadır.⁵⁰ Çalışmanın kapsamı düşünüldüğünde bu ihtilafların tek tek zikredilip açıklanması mümkün olmadığından bu kısımda söz konusu disipline dair örnekler sunulacak ve bunlar detaylı bir şekilde ele alınacaktır.⁵¹

3.1.1. Bakara Süresi 259. Âyet

Bakara sûresinin 259. âyetindeki *نَشْرُهَا* kelimesi, *Mecâzû'l-Kur'ân*'da temas edilen kıraat ihtilaflarından biridir.⁵² Fakat Ebû 'Ubeyde'nin burada zikrettiği iki vechi⁵³ de günümüzde okunan meşhur kıraatlerin muhtevasında bulunmamaktadır.⁵⁴ Bununla birlikte *Mecâzû'l-Kur'ân*'da değinilen vecihlerin her ikisinin de ilk dönem kıraat müellifleri tarafından imam 'Âsım'a (ö. 127/745)⁵⁵ nispetle nakledildiği müşahede edilmektedir.⁵⁶ Ayrıca Ebû 'Ubeyde'nin, bu konuda hocası Ebû 'Amr'ın okuyuşuna muvafakat etmediği görülmektedir ki daha önce de aktarıldığı üzere onun, hocasına muhalefeti nadirattandır.

⁴⁹ Ebû 'Amr'a muvafakat edilmeyen kıraat vecihlerinden örnekler için bk. صدقین (el-Kehf 18/25), (İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2452; Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 1/414); ان خان (Tâhâ 20/63), (İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2216; Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 2/21-22.); ريو (el-Mü'minûn 23/50), (İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2651; Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 2/59); فاكين (et-Tür 52/18), (İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2651; Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 2/231-232.)

⁵⁰ Konuyla ilgili olarak *Mecâzû'l-Kur'ân*'da nakledildiği hâlde çalışmamızda yer veremediğimiz örnekler için bk. Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 1/31, 49, 77, 84, 91, 125, 166, 194-195, 204, 227, 241, 246, 250, 262, 270, 278, 289, 356, 364, 369, 373, 374.

⁵¹ Konuyla ilgili olarak *Mecâzû'l-Kur'ân*'da nakledildiği hâlde çalışmamızda yer veremediğimiz örneklerin bir kısmı için bk. وما يدعون (el-Bakara 2/9), (Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 1/31.); لا تضر (el-Bakara 2/233), (Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 1/75.); وتصيبهم (el-Kehf 18/18), (Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 1/396.); ثمر (el-Kehf 18/34), Bu kelime icra edilen vecihlerden biri tercih edilmiş ve kelimenin müfred hâli zikredilmiştir. Bk. Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 1/402; صدقین (el-Kehf 18/96), (Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 1/414.); نساظ (Meryem 19/25), (Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 2/5.); ليقتضوا (el-Hac 22/29), Ebû 'Amr'ın da icra ettiği lâm harfinin kesra ile okunduğu vechi yer verilmiştir. Bk. Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 2/50; ريو (el-Mü'minûn 23/50), (Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 2/59.); كبره (en-Nûr 24/11), (Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 2/64.); يضاعف (el-Furkân 25/69), (Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 2/69.); حادرون (eş-Suarâ 26/56), (Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 2/86.).

⁵² Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 1/80.

⁵³ Bu iki vechi, *نَشْرُهَا* ve *نَشْرُهَا* vechileridir.

⁵⁴ *نَشْرُهَا* ve *نَشْرُهَا* kelimeleri için bk. Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 1/80; şâz kıraat literatürünün ilgili kelimeyle ilgili tazammun ettiği vecihler için bk. Kirmâni, *Şevâz*, 98; meşhur kıraat literatürünün mezkûr kelimeyle alakalı olarak ihtiva ettiği vecihler için bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân el-Asbahânî, *el-Mebsût fi'l-kurââtî'l-aşr*, thk. Sübey' Hamza Hâkimî, (Dimâşk: Mecme'u'l-Lügati'l-'Arabiyye, ts.), 151; 1412), 2/396; Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *et-Tebîra fi'l-kurââtî's-seb'*, thk. Muhammed Gavs en-Nedvi (Bombay: ed-Dâru's-Selâfiyye, 1402/1982), 445; Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osman el-Endelüsî ed-Dâni, *et-Teyâsir fi'l-kurââtî's-seb'*, thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin (Şarika: Mektebetü's-Sahâbe, Ayn Şems: Mektebetü't-Tâbiin, 1429/2008), 148; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2215; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Mühcezzebe fi'l-kurââtî'l-aşr ve tevcihâ min tarîki Tayyibeti'n-Neşr* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1417/1997), 1/101.

⁵⁵ Ebû Bekr Âsım b. Ebî'n-Necüd Behdele el-Esedi el-Kûfî.

⁵⁶ *نَشْرُهَا* vechi için bk. Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temimî İbn Mücâhid, *es-Seb'a fi'l-Kırâât*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1972), 189; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 2/274; Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osman el-Endelüsî ed-Dâni, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kurââtî's-seb'i'l-meşhûra*, thk. Abdülmüheymin Abdüsselâm et-Tahhân v.d. (Şarika: Câmîati'ş-Şarika, 1428/2007), 2/929; *نَشْرُهَا* kelimesi için bk. Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 2/929. İlgili vecihlerin tefsir eserlerinde de kendisine yer bulduğu görülmektedir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 4/305-307.

İlgili kelimedeki ihtilafların sarfî farklılıklar olduğu dikkate alındığında bu kelimelerin kökleriyle alakalı bilgilerin sunulması önem arz etmektedir. İhtilafın gerçekleştiği kelimelerden *نَشْرُهَا* ile aynı kökten gelen “نَشْرُ” kelimesi “yükselmek” manasını karşılamaktadır.⁵⁷ Bu bağlamda boyu uzayan ve büyüyüp genç olan bir erkek çocuğu için Arapça’da “نَشْرُ الْغُلَامِ” ifadesi kullanılmaktadır. Yine eşine asi olan kadının durumunu da aynı kelime karşılık olmaktadır⁵⁸ ki bunu karşılayan *نَشْرُ* kelimesi, eşlerden hem koca için hem de kadın için Kur’ân’da birer defa geçmektedir.⁵⁹ *نَشْرُهَا* kelimesiyle aynı kökten olan *نَشْرُ* kelimesi ise “yerden yüksek mekân” için kullanılmaktadır.⁶⁰ *نَشْرُهَا* kelimesiyle aynı kökten olan ve Ebû ‘Ubeyde’nin zikrettiği vecihlerden biri olan⁶¹ *نَشْرُ* kelimesinin manalarından biri de “dirilmek”tir.⁶² Bunlar ilgili kelimelerin türevlerine ait manalar iken ihtilafın gerçekleştiği ve meşhur kıraat literatürünün ihtiva ettiği iki vecihten n-ş-r kök harfleriyle meydana gelen *نَشْرُ* / *نَشْرُ* fiili “diriltmek”,⁶³ n-ş-z kök harfleriyle meydana gelen *نَشْرُ* / *نَشْرُ* fiilinin manası ise “yükseltmek”⁶⁴ anlamında kullanılmaktadır.

Yukarıda zikredilen iki vecihten biri ve Kûfe ehlinin kıraati olan *نَشْرُهَا* vechine göre âyet, “Kemiklere bak. Biz onları birbirine nasıl eklemeyip birleştiriyor, bedendeki yerlerine naklediyoruz?...” manasını kazanmaktadır. Yine ilgili kelimenin “yükseltmek, kaldırmak” gibi havi olduğu anlamlar sebebiyle te’vil ehli bu âyeti, *نَشْرُهَا* vechine göre “... kemikleri arzadaki mekânlarından nasıl kaldırıp yükselterek üst üste koyuyor ve vücuttaki yerlerine nasıl iade ediyoruz?” ifadesiyle anlamlandırmaktadır.⁶⁵ Başka bir görüşe göre ise âyetin ilgili kısmının manası şu şekildedir: “Kemiklere bak, biz onu diriltmek için birbiri üzerine nasıl koyuyoruz?” Bahsi geçen kelimeyi “ز” harfiyle okuyanlar, kelimenin “yükseltmek” anlamında kullanılmasını kıraatlerine delil olarak kullanmaktadır. Bununla birlikte Mekki b. Ebî Tâlib *نَشْرُهَا* kelimesinin diriltmek anlamına geldiğini de söylemektedir. Ona göre kemikler birbirlerine kaynaşp/eklenip eklenince can bulmaktadır. Bunun aksine tek başlarına yaşamaları mümkün değildir ve *نَشْرُهَا* vechi için bu mana evladır. Zira kemiklerin kaynaşmasında diriltmek/can vermek söz konusu değildir ve diriltmekle vasfedilen ise yalnızca kişidir. Şöyle ki “Bu kemik canlıdır.” denmez. Tüm bunlardan hareketle âyetin ilgili kısmının anlamı Mekki’ye göre “Kemiklere bak, biz onları arzdan alıp sahibinin bedenine nasıl yükseltiyoruz/taşıyoruz.” şeklindedir. Mamafih o, Yâsin sûresinin 78 ve 79. âyetlerine⁶⁶ ait fehvayı, bu görüşüne delil olarak sunmaktadır. Çünkü bu âyetlerde diriltmekle nitelendirilen insandır. Dolayısıyla ilgili âyette murad edilen mana, kemiklerin sahibinin hayatıdır, kemikler ise ancak sahibinin hayat sahibi olmasıyla can bulur.⁶⁷ Yukarıda Mekki’nin *نَشْرُهَا* vechini evla gördüğünü söylemesi, onun ilgili vecihler arasında tercihe gittiğini ve vecihlerin arasında üstünlük değerlendirmesi yaptığını göstermektedir. Ne var ki Ebû Hayyân el-Endelüsi (ö. 745/1344),⁶⁸ “ز” harfiyle icra edilen vechin üstün olduğu iddiasını ve bu yaklaşımı, diğer vechin de mütevâtir kıraat olmasını gerekçe göstererek eleştirmektedir.⁶⁹ Mekki b. Ebî Tâlib, konuyla ilgili bir diğer görüşü ise Vehb b. Münebbih’ten (ö. 114/732) nakletmektedir: “Eşeğinin ve onun kemiklerinin diriltilmesine bak. Onu nasıl da diriltip üstüne et giydiriyoruz.” Süddî (ö. 127/745) ise âyette geçen ölünün diriltilmesi hakkında uzunca bir izahat yapmaktadır. Bu açıklamaya göre bir kuş, eşeğin kemiklerinin her birini ova ve dağlara götürdü, Allah da bir rüzgâr göndererek bu kemikleri getirdi ve bir araya topladı. Sonra bu kemikleri birbirine birleştirdi/kaynaştırdı, böylece kanı ve eti olmayan bir kemik, eşek oluverdi. Sonra ona et ve kan giydirdi/et ve kanla örttü.⁷⁰ Ebû ‘Ubeyde de *نَشْرُهَا*

⁵⁷ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Cami’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türki (Riyad: Dâru ‘Âlemi’l-Kütüb, 1424/2003), 4/618; Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), “neşz”, 5/417.

⁵⁸ Taberî, *Cami’u’l-beyân*, 4/616; Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğî’n-nihâye* (Şarika: Câmiatü’ş-Şarika Külliyyetü’d-Dirâsâti’l-‘Ulyâ ve’l-Bahsi’l-‘İlmî, 1429/2008), 1/866; Kurtubî, *el-Câmi’*, 4/306.

⁵⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâki, *el-Mu’cemü’l-müfrehes li elfîzi’l-Kur’âni’l-Kerim* (Kahire: Dâru’l-Kütübü’l-Mısriyye, h. 1464), 701.

⁶⁰ Taberî, *Cami’u’l-beyân*, 4/616; Kurtubî, *el-Câmi’*, 4/306; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “neşz”, 5/417.

⁶¹ *نَشْرُهَا*

⁶² İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “neşr”, 5/206.

⁶³ Ebû Zûr’a Abdurrahmân b. Muhammed b. Zencele, *Hüccetü’l-kirâât*, thk. Saîd el-Afgânî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1418/1997), 144; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “neşr”, 5/206.

⁶⁴ İbn Zencele, *Hüccetü’l-kirâât*, 144; Ebû Abdurrahmân el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temim el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-‘İlmiyye, 1424/2003), “neşz”, 4/222; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “neşz”, 5/417.

⁶⁵ Taberî, *Cami’u’l-beyân*, 4/616.

⁶⁶ *وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ قَالَ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ*

⁶⁷ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/310; ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi’*, 4/306.

⁶⁸ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsi.

⁶⁹ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsi, *el-Bahrü’l-muhît*, nşr. Stkî Muhammed Cemil (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1431-1432/2010), 2/638.

⁷⁰ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, 1/867.

vechini “bir şeyi bir şeyin üstüne koymak/bir şeyi bir şeye eklemek” şeklinde açıklamaktadır.⁷¹ Bütün bu açıklamalardan sonra نُنشِرُهَا vechinin söz konusu âyette “bir şeyi bir şeye birleştirmek” manasında kullanıldığını söylemek mümkündür.⁷² Daha önce de ifade edildiği üzere أَنْشَرَ kelimesinin “diriltmek”⁷³ anlamına sahip olması nedeniyle نُنشِرُهَا vechinin “Kemiklere nasıl can verdiğimizize/dirilttiğimize bak.” manasına geldiği görülmektedir.⁷⁴

Ebû 'Ubeyde, Mecâzî'l-Kur'ân'da zikredilen iki vecihten biri olan نُنشِرُهَا kelimesini diriltmek anlamında “نحيبها” kelimesiyle açıklamaktadır.⁷⁵ Fakat bu vechin Arap diline muvafakatı noktasında eleştiriye maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Zira Araplar, “نشر الله الموتى” şeklinde bir kullanımı tercih etmemekte, bunun yerine “أنشر الله الموتى، فنشروهم”⁷⁶ tabirini kullanmaktadır.⁷⁷

3.1.2. Hucurât Sûresi 6. Âyet

Mecâzî'l-Kur'ân'da yer verilen kıraat ihtilaflarından bir diğeri, Hucurât sûresinin 6. âyetindeki⁷⁸ فَتَنَّبُوا kelimesine dair farklılıktır. Ebû 'Ubeyde, mezkûr eserde bu ihtilafı zikretmekle birlikte onun bu ihtilafa dair bir değerlendirme yapmadığı görülmektedir.⁷⁹ İlgili kelimedeki kıraat ihtilafının meşhur kıraat literatüründeki karşılığının iki şekilde olduğu tespit edilmektedir: Bunlardan ilki, Kûfe kıraat imamlarından Hamza (ö. 156/773),⁸⁰ Kisâi ve Halef'in okudukları فَتَنَّبُوا vechi; ikincisi ise bu üç kıraat imamı dışındaki meşhur yedi kıraat imamının okuduğu فَتَنَّبُوا vechidir.⁸¹

Hucurât sûresi 6. âyetteki ilgili kıraat ihtilafına konu olan kelimeler, her ne kadar farklı iki kelime olsa da bunlar, birbirine yakın manalar ihtiva etmektedir. Nitekim تَنَّبُوا kelimesiyle aynı kökten isim olan بَيْنَ kelimesi, “apaçık” ve “aşikâr” gibi manaları; aynı kökten تَنَّبِينِ kelimesi ise “teenni⁸² ile hareket etmek” ve “tahkik etmek” gibi manaları içermektedir. Bununla beraber mezkûr kelimeyi Abdullâh b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-53),⁸³ Mecâzî'l-Kur'ân'da zikredilen vecihlerden biri olan فَتَنَّبُوا şeklinde okuduğu ve bu iki kelimenin müradif olduğu ifade edilmektedir. Zira تَنَّبَيْتُ ve تَنَّبَيْتُ sözcükleri, “bir şeyin doğruluğunun teyit edilmesi, doğrulanması, aşikâr olması” gibi manalara gelen eş anlamlı iki kelimedir.⁸⁴ تَنَّبَيْتُ kelimesi ise “ortaya çıkmak, açık olmak” gibi manaları havidir.⁸⁵

Daha önce تَنَّبَيْتُ ve تَنَّبَيْتُ kelimelerinin birbirine yakın anlamlı kelimeler olduğuna dair bir görüşten bahsedilmişti. Bunun aksine فَتَنَّبُوا vechinin فَتَنَّبُوا vechinden daha açık/genel olduğu için tebeyyün etmeyen, tesebbüt edebileceği; dolayısıyla ikisinin farklı şeyler olduğuna dair de bir kanaat mevcuttur.⁸⁶ Buna göre تَنَّبَيْتُ kelimesi, daha kapsayıcı ve daha geniş bir mana ihtiva etmektedir. Muhammed b. Cerîr et-Taberî'ye (ö. 310/923)⁸⁷ göre ise mezkûr kelime فَتَنَّبُوا vechiyle okunduğunda âyet, “...sıhhatini anlayıp bilinceye kadar erteleyin, (haberinin doğruluğunu) kabul etmekte acele etmeyin.” manasına gelmektedir. Buna göre Taberî, kelime

⁷¹ Harflerin hareketlenmesi hususunda eseri neşredene ait bir hatanın olmadığı varsayımıyla Ebû 'Ubeyde'nin, tefsir literatüründe نُنشِرُهَا vechine yüklenen anlamı Ebû 'Ubeyde'nin Mecâzî'l-Kur'ân'ında zikredilen iki vecihten biri olan نُنشِرُهَا vechine verdiği söylenebilir. Bk. Ebû 'Ubeyde, Mecâzî'l-Kur'ân, 1/80.

⁷² Mekki b. Ebi Tâlib, *el-Hidâye*, 1/867.

⁷³ Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmecvûd vd. (Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1418/1998), 1/491; Mustafa Kılıç, *Kıraat-Tefsir İlişkisi: Zemaşerî Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 279.

⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 4/306.

⁷⁵ Ebû 'Ubeyde, Mecâzî'l-Kur'ân, 1/80.

⁷⁶ “Allah onları diriltti, onlar da dirildiler.”

⁷⁷ Taberî, *Cami'u'l-beyân*, 4/618.

⁷⁸ el-Hucurât 49/6. “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَسِيقٌ فَسِيقٌ فَأَجِبُوا وَأَطِيعُوا فَإِنَّ لَكُمْ فِيهَا لَعْنَةٌ كَمَا عَصَيْتُمْ أَوْفَىٰ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ”

⁷⁹ Ebû 'Ubeyde, Mecâzî'l-Kur'ân, 1/13-14.

⁸⁰ Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî.

⁸¹ İbn Mihrân, *el-Mebsût*, 180; Ebû Tâhir Ahmed b. Ali b. Ubeydillâh b. Ömer b. Sivâr, *el-Müstenir fi'l-kirâati'l-aşer*, thk. Ammâr Emîn ed-Dudû (Dubai: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirasâti'l-İslâmiyye ve İhyâ'i't-Türâs, 1426/2005), 2/108; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2270. İbn Galbûn'un *et-Tezkira fi'l-kirâati's-semân*'ın adlı eserinin isnadında Halef ve Ebû Ca'fer kıraatleri bulunmadığı için mevzu bahis eserde فَتَنَّبُوا vechi Hamza ve Kisâi kıraatlerine, فَتَنَّبُوا vechi ise diğer altı kıraat imamına nispet edilmektedir. Bk. İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 2/309.

⁸² Teenni, “Bir işi acele etmeden iyice düşünerek yapma, temkinli ve ihtiyatlı davranma anlamında ahlâk terimi.” olarak tarif edilmektedir. bk. Mustafa Çağrıncı, “Teenni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 29 Ocak 2023).

⁸³ Ebû Abdîrahmân Abdullâh b. Mes'ûd b. Gâfil b. Habîb el-Hüzelî.

⁸⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, thk. İbrâhîm el-İbyârî (Kahire: ed-Dâru'l-Misriyye, 1964-1967), “bâne”, 15/499; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 5/567.

⁸⁵ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1990), “beyn”, 5/2083; Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1986), “beyn”, 29.

⁸⁶ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. 'Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-veccz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 5/147.

⁸⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî el-Bağdâdî.

için daha önce de ifade edilen “teenni ile hareket etmek gerektiği” anlamını teyit etmektedir. Ayrıca o da kıraat ihtilafının gerçekleştiği ilgili kelime için zikredilen iki vechin mana itibarıyla yakın olduğunu ve onların mâruf/meşhur kıraatler olduğunu zikretmekte, dolayısıyla Kur’ân okuyan birinin bu iki vecihten hangisiyle okursa okusun doğru yapmış olacağını belirtmektedir.⁸⁸ Bununla birlikte âyetin sebab-i nüzulüne dair farklı rivayetlerde⁸⁹ konuyla alakalı olarak kullanılan ifadeler, kıraat ihtilafına mevzu olan kelimelerin anlam mahiyetine açıklık getirmektedir. Zira zekât meselesinin aslını öğrenmesi için Benî Mustalik⁹⁰ kabilesine gönderilen Hâlid b. Velîd’e (ö. 21/642),⁹¹ “teenni ile hareket etmesi, acele etmemesi gerektiği” tavsiyesinin nakledildiği rivayette kullanılan sözcükler konuyu açıklayacak niteliktedir.⁹² Yine onun görevini tamamlayıp Medine’ye döndükten sonra meselenin aslının anlatıldığı gibi olmadığını haber vermesi üzerine, ona Nebî’nin (s.a.v.) kullandığı “والعَجَلَةَ مِنَ الشَّيْطَانِ”⁹³ cümlesindeki sözcüklerin de ilgili kelimelere ait manayı resmettiği söylenebilir. Nitekim Hâlid b. Velîd mezkûr kabileye giderken ve onların yanından geldikten sonra ona yönelik olarak kurulan her iki cümlede de kıraat ihtilafına konu olan kelimelerin kök harflerinden fiil ve mastar kullanılmış ve bunların “acele etmemek, teenni ile hareket etmek” manasında söylendiği müşahede edilmektedir. Hülasa, güvenilirliği şüpheli olan kimselerin haberlerinin iyiden iyiye araştırılmadan kabul edilmemesine dair tavsiye içeren bu âyetin sebab-i nüzûlü hakkında kullanılan sözcükler,⁹⁴ böylesi konular hakkında “ağır hareket edilmesi, yani acele edilmemesi ve ihtiyatla hareket edilmesi gerektiği” anlamını taşımaktadır.⁹⁵

3.2. Nahivle Alakalı Kıraat İhtilafı

Mecâzü’l-Kur’ân’da temas edilen kıraat ihtilaflarından nahvi ilgilendiren konular da mevcuttur.⁹⁶ Çalışmanın kapsamı düşünüldüğünde bu ihtilafın tek tek zikredilip açıklanması mümkün değildir. Bu nedenle bu başlıkta nahivle alakalı kıraat ihtilafına dair misaller verilecek ve sunulacak örnekler detaylı bir şekilde tetkik edilecektir.

3.2.1. Hicr Sûresi 54. Âyet

Mecâzü’l-Kur’ân adlı eserde kıraat-nahiv ilişkisi ekseninde değinilen kıraat ihtilaflarından biri, Hicr sûresinin 54. âyetindeki⁹⁷ تَنْتَبِهُونَ kelimesidir. Ebû ‘Ubeyde zikri geçen kelime üzerindeki kıraat ihtilafını Medine ehline isnad etmekte, muayyen bir kıraatten ise bahsetmemektedir. Ayrıca hocası Ebû ‘Amr’ın “mezkûr kelime kinâyeye nûnu dışında izafet yapılamayacağı” görüşünü aktarmaktadır. Dolayısıyla تَنْتَبِهُونَ kelimesinde hazfedilen vikâyeye nûnu okunmadan izâfet yapılamayacağı, bunun doğal bir sonucu olarak da vikâyeye nûnu olmadan son harfin kesra ile okunamayacağı zımnin söylenmiş olmaktadır. Böylece Medine ehline nispet edilen okuyuş, dil argümanı ile bir nevi eleştirilmiş olmaktadır.⁹⁸

Hicr sûresinin 54. âyetindeki mevzubahis kelime harekeli iki nûn harfinin peş peşe bulunmasının dile ağır geldiği öne sürülmektedir. Bundan dolayı mansup muttasıl mütekellim zamir ي harfi ve nûnu’l vikâyeye düşmüştür ki kıraat ihtilafı da zikredilen mahzûf harfler üzerinden gerçekleşmektedir. İlk nûn harfinin hazfedilmesi dil veçhesinden uygun bulunmadığı için mahzûf harfin nûnu’l-vikâyeye olduğuna

⁸⁸ Taberî, *Cami’u’l-beyân*, 21/349.

⁸⁹ Taberî, *Cami’u’l-beyân*, 21/349-353.

⁹⁰ Kahtâniler’e mensup bir Arap kabilesi. Bk. Ahmet Önkol, “Mustalik (Benî Mustalik)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Şubat 2023).

⁹¹ Ebû Süleymân Seyfullâh ve Fârisü’l-İslâm Hâlid b. el-Velîd b. el-Mugîre el-Mahzûmî el-Kureşî.

⁹² “وأمره أن يتثبت ولا يعجل” bk. Taberî, *Cami’u’l-beyân*, 21/351.

⁹³ “Teenni, Allah’tan; acelelik şeytandandır.” Hadisin geçtiği kaynak için bk. Taberî, *Cami’u’l-beyân*, 21/352. Benzer ifadeler için bk. Ebû Ya’lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsenâ et-Temîmî el-Mevsilî, *Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dimaşk: Dâr’ul-Me’mûn lî’t-Türâs, 1986), 7/248; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “beyn”, 13/68.

⁹⁴ Kıraat ihtilafına konu olan kelimeler.

⁹⁵ Taberî, *Cami’u’l-beyân*, 21/351-352; ayrıca bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “beyn”, 13/68; Muhammed Mürtezâ el-Hüseyinî ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, thk. Abdülalîm et-Tahâvî (Kuveyt: Vizâratü’l-İ’lâm, 1407/1987), “sebt”, 4/476.

⁹⁶ Konuyla ilgili olarak *Mecâzü’l-Kur’ân*’da nakledildiği hâlde çalışmamızda yer veremediğimiz örneklerin bir kısmı için bk. الأرحام (en-Nisâ 4/1), (Ebû ‘Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 1/113.); و أرلجكم (el-Mâide 5/6), (Ebû ‘Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 1/155.); لا تكون (el-Mâide 5/71), (Ebû ‘Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 1/174.); ربك (el-Mâide 5/112), (Ebû ‘Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 1/182.); فتنهم (el-En’âm 6/23), (Ebû ‘Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 1/188.); حقيق على أن لا أقول (el-A’râf 7/105), (Ebû ‘Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 1/224.); إلا حينهم (et-Tevbe 9/179), (Ebû ‘Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 1/264.); إن هذان (Tâhâ 20/63), (Ebû ‘Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 2/21-22.); ألا يرجع (Tâhâ 20/89), (Ebû ‘Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 2/24.); بينوم (Tâhâ 20/94), (Ebû ‘Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 2/25.); الحق (Sâd 38/84), (Ebû ‘Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 2/187).

⁹⁷ el-Hicr 15/54. “قال أنتنموني على أن شئني الكيز فم تبترون”

⁹⁸ Ebû ‘Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 1/13.

hükmedilmektedir. Zira ilk nûn harfinin ref' alameti olarak telaffuzdan düşmemesi gerekmektedir. Nitekim mahzûf nûn olan ikinci nûn harfinin harekesini kendisine işaret olsun diye ilk nûn harfine nakledip aslına uygun olarak idgamlı veya ilgili harflerin hazfiyle birlikte idgamsız olarak okuyan kıraat ehli bulunmaktadır. Fakat bu okuyuşta mahzûf izâfete binaen fiilin son harfi kesra ile harekelenmektedir ve bununla fiilin müteaddi olduğuna hükmedilmiş olmaktadır. Bununla beraber "vikâye nûnu" ile "nefs-i mütekellim yâ"sını hazfeden ve ilk nûn harfini aslına uygun olarak fetha harekeyle okuyan kıraat sahipleri ise çoğunluğu oluşturmaktadır.⁹⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de hazf ve isbât edilen harflerin illeti noktasında birçok sebep öne sürmek mümkün olmakla beraber¹⁰⁰ peş peşe gelen aynı harflerden birinin hazfedilmesinin illeti olarak ise zaman zaman "telaffuzdaki ağırlığın hafifletilmesi" argümanı öne sürülmektedir.¹⁰¹ Fakat كَيْتُرُونَ kelimesi için serdedilen argümanın bu hazif için tek gerekçe olarak gösterilmesinin makul olmadığı kanaatindeyiz. Zira Ebû 'Ubeyde'nin kıraat-dil ilişkisiyle alakalı olarak verdiği örneği andıran أَهَانَن kelimesinin aslında¹⁰² da aynı şekilde vikâye nûnu ve nefsi mütekellim ي harfi vardır. Fakat bu kelimedeki art arda gelen iki nûn harfinden herhangi biri hiçbir meşhur kıraat ehli tarafından hazfedilmemektedir.¹⁰³ Hâlbuki bu kelimedeki peş peşe gelen iki harekeli nûn harfinden birisi de aynı gerekçeyle hazfedilebilirdi. Nitekim Ebû 'Ubeyde'nin kıraat-dil ilişkisiyle alakalı olarak verdiği kıraat ihtilafının illeti noktasında iki harekeli nûn harfinin art arda gelmesinin telaffuz zorluğuna sebep olduğu söylenebilir. Zira seslendirmede uyumu, başka bir deyişle ahengi temin etmek için Arap dilinde harf ziyadesi veya hazif yapılmaktadır. Şöyle ki fâsılalarda yapılan bu uygulamalarla birlikte Kur'ân sentaksının ölçüsü ve Kur'ân'ın müzikal ahenginin korunması amaçlanmaktadır. Fâsılalardaki dizem ve musikinin korunmasıyla kendisinde hazif veya ziyâde yapılan fâsılların; öncesine ve sonrasına ait seslerle devam ettirilmesi hedeflenmektedir. Kur'ân'da tatbik edilen bu uygulama sayesinde Arap dilinin eşsiz bir örneği olan Kur'ân-ı Kerîm'in edebi yönü kendini göstermektedir ki Kur'ân-ı Kerîm'deki fâsılalarda bunun örneklerine sıkça rastlanmaktadır.¹⁰⁴ Yine fâsılalarda yapılan hazif ve isbâtların büyük ölçüde seci ekseninde gerçekleştiği görülmektedir. Nitekim fâsılalarda yapılan bu işlemle ses uyumunun gözetildiğini göstermektedir.¹⁰⁵

Yukarıda detaylı olarak ele alınan Hicr sûresi 54. âyette mevzubahis edilen kelimedeki Vers'in (ö. 197/812)¹⁰⁶ Ezrak (ö. 240/854)¹⁰⁷ tarihinin râ harfinin hükmüyle alakalı ihtilafı dışarıda bırakıldığında ilgili kelimedeki kıraat ihtilafının üç şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Bu üç vecihten birinde nûnu'l-vikâye ve mütekellim ي harfi hazfedilirken kelimenin son harfi ise vikâye nûnuna işaretten kesra harekeyle okunmaktadır. Bu vecih, Nâfi' (ö. 169/785)¹⁰⁸ kıraatine nispet edilmektedir. İkinci veche göre mütekellim ي harfi hazfedilmekle birlikte ilgili kelimedeki nûn harfleri birbirlerine idgam edilmekte ve râ harfinden nûn harfine geçilirken medd-i lâzım icra edilmektedir. Bu vecih ise İbn Kesîr kıraatine isnad edilmektedir. Üçüncü veche göre ise Hafs (ö. 180/796)¹⁰⁹ rivâyetinde okunduğu üzere kelimenin aslında bulunan vikâye nûnu ve

⁹⁹ Mekki b. Ebi Tâlib, *el-Keşf*, 2/30-31; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr el-Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, thk. Hâzîm Saîd Haydar (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1416/1995), 2/377-378; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırââtî*, 382-383; Muhammed Mahfûz b. Abdillâh b. Abdilmennân et-Termesî, *Gunyetü't-talebe bi-şerhi't-Tayyibe*, thk. Abdullâh b. Muhammed b. Süleymân b. el-Cârullâh (Riyad: Dâru't-Tedmuriyye, 1440/2019), 4/2360-2361.

¹⁰⁰ Detaylı bilgi için bk. Nesrişâh Saylan, "Vakf/Vasl Halinde "Yâ" Harfinin İsbâtı Veya Hazfi Üzerine Bir İnceleme", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19/1 (Haziran 2019), 45-66.

¹⁰¹ Mekki b. Ebi Tâlib, *el-Keşf*, 2/30-31.

¹⁰² Kelimenin aslı أَهَانَنİ şeklindedir.

¹⁰³ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2731.

¹⁰⁴ Necdet Çağlı, *Kur'ân'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı* (Ankara: İlahiyât, 2005), 277-288; Abdullah Emin Çimen, "Kur'ân'da Ritmik Yapı: Fâsıla ve Uslûp Açısından Bir Deneme", *Dini Araştırmalar Dergisi* 10/29 (2007), 216-220; Necdet Çağlı, "Kur'an Kıraatında Musiki -Ses Uyumu, Ezgilendirme/Teganni ve Kıraatlerde Fonoloji/Ses-Anlam İlişkisi-", *Tarihîten Günümüze Kıraat İlimi: Uluslararası Kıraat Sempozyum Kitapçığı (16-18 Kasım 2012)* (İstanbul: DİB Yayınları, 2015), 332-335.

¹⁰⁵ Saylan, "Vakf/Vasl Halinde "Yâ" Harfinin İsbâtı", 45-66; Muhammed Pilgir, *Kıraat ilminde Med -Kıraat-ı Aşere'nin Ortak Meseleleri Bağlamında*-(Ankara: İlahiyât, 2022), 109-116.

¹⁰⁶ Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Abdillâh el-Kıbtî.

¹⁰⁷ Yûsuf b. 'Amr b. Yesâr Ebû Ya'kûb el-Medenî el-Ezrak.

¹⁰⁸ Ebû Ruveym Nâfi' b. Abdîrrahmân b. Ebi Nuaym el-Medenî.

¹⁰⁹ Ebû Ömer Hafs b. Süleymân b. el-Mugîre el-Esedî.

mütakellim ya'sının hazfedilmesiyle okunur. Kelimeyi bu vecihle okuyan kıraat ricâli çoğunluğu teşkil etmektedir.¹¹⁰

3.2.2. Bakara Sûresi 197. Âyet

Bakara sûresinin 197. âyetinde¹¹¹ cinsini nefyeden üç tane ﻻ harfine ait isimlerin üzerinde kıraat ihtilafı gerçekleşmektedir. İlgili âyetteki kıraat ihtilafına *Mecâzû'l-Kur'ân'* da temas edilmekle birlikte Ebû 'Ubeyde sadece cidâl kelimesini merfu olarak vermektedir ki bu vecih sadece şâz kıraatlerin tazammun ettiği bir vecihtir.¹¹² Meşhur kıraat literatüründe ise ilgili üç isim üzerinde üç farklı okuyuş söz konusudur: Bunların birincisine göre Ebû Ca'fer kıraatında her üç kelime de tenvinle birlikte dammeli okunmaktadır.¹¹³ İkinci veche göre ise ilk iki kelime tenvinle birlikte dammeli, üçüncü kelime ise tenvin olmaksızın fethayla okunmaktadır. Bu vechin icra edildiği kıraatler Ebû 'Amr, Ya'kûb ve İbn Kesîr kıraatleridir.¹¹⁴ Bu dört kıraat dışında kalan meşhur kıraatlerde ise her üç kelime de tenvin olmaksızın fethayla okunmaktadır.¹¹⁵

Mevzubahis üç isimden "رَفَتْ" kelimesi, "cimâ", "çirkin kelim edilmesi" ve "ta'riz yoluyla cimanın konuşulması", gibi manalara sahiptir ki sonuncusu, "رَفَتْ" in en zayıf hâlidir. Dolayısıyla cimâ kapsamı dışında kalan; fakat ona zemin hazırlayan sözlerin de "رَفَتْ" kavramı kapsamında değerlendirenler vardır. Ne var ki bu şekilde bir konuşmada ancak bir kadının yanında gerçekleşmesi şartıyla "رَفَتْ" in gerçekleştiği ifade edilmektedir. "رَفَتْ" in cimâ olduğunu savunanlar ise bu noktada Bakara sûresinin 187. âyetini delil olarak göstermektedir.¹¹⁶ Konuyla alakalı üç isimden bir diğeri "فَسَوْق", te'vil ehli tarafından "mâsiyet/günah işleme/dinin sınırlarının dışına çıkma" şeklinde anlamlandırılmaktadır. Yine bütün günahları bu kapsamda değerlendirenler olduğu gibi, kimileri de bu kavram ile kastedilenin "ihramlı olan birinin avlanma, kıl koparmak, tırnak kesmesi" gibi ihram yasaklarının olduğunu dile getirmektedir. Bir başka görüşe göre ise Harem bölgesinde işlenen günahlar, bu kavramın kapsamına girmektedir.¹¹⁷ Konuyla alakalı bir diğer isim/kavram olan "جَدَال" kelimesiyle te'vil ehline göre "birinin arkadaşıyla/müslüman kardeşiyle onu öfkeliendirecek seviyede tartışması", "çekişmek", "insanların birbirlerini öfkeliendirecek tartışma içerisine girmeleri", "öfke", "bir müslümanı öfkeliendirmek", "bağırıp çağırma" gibi manalara gelmektedir.¹¹⁸

İhtilaf konusu olan üç kelimenin delâlet ettiği manalar hakkında oldukça farklı malumat verildiği anlaşılmaktadır. Şimdi bu kelimelerde gerçekleşen kıraat ihtilafı sırayla değerlendirilecektir.

3.2.2.1. Birinci Vecih

Bu vecih, üç tane "ﻻ" harfinden sonra gelen üç ismin de merfu ve nekre okunmasından ibarettir.¹¹⁹ Bu icrada "ﻻ" harflerinin merfu olarak okunması, kelimelerin nahvî durumlarını etkilemektedir. Şöyle ki ilgili vecihte geçen "ﻻ", belirli şartlar dâhilinde "ليس" gibi amel eden "ﻻ" dır.¹²⁰ Dolayısıyla bu vecihte "ﻻ" dan sonra gelen isimler, merfu olmaları sebebiyle diğer vecihlerde geçen cinsini nefyeden "ﻻ" dan farklılık arz etmektedir.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, cinsini nefyeden "ﻻ" harflerinin "ليس" gibi amel etmesi durumuna Arap kelimünde az rastlandığına ve bu yüzden de bununla kuralların inşa edilmediğine dikkat çekmektedir.¹²¹ Nitekim tefsir eserlerinde yukarıda zikredilen hususun nahvi bir kural olmaktan öte, ilgili vechin manaya

¹¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2412; Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kırââtü'l-'aşr*, tsh. Muhammed Temîm ez-Zu'bi (Medine: Mektebetü Dâru'l-Hüdâ, 1994), 81.

¹¹¹ فلا رَفَتْ وَلَا فَسَوْق وَلَا جَدَال فِي الْخَجِّ

¹¹² Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân'*, 1/70; Kirmânî, *Şevâz*, 86.

¹¹³ İbn Mihrân, *el-Mebsût*, 145; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/53-54.

¹¹⁴ İbn Mihrân, *el-Mebsût*, 145; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali b. Fâris el-Hayyât el-Bağdâdî, *el-Câmi' fi'l-kırââtü'l-'aşr ve kırâati'l-A'meş*, thk. Hâlid Hasen Ebû'l-Cüd (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1437/2016), 240; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/53-54.

¹¹⁵ İbn Fâris, *el-Câmi'*, 240; Ebû'l-'İzz Muhammed b. el-Hüseyn b. Bündâr el-Vâsiti el-Kalânîsî, *İrşâdü'l-mübtedî ve tezkiratu'l-müntehî fi'l-kırââtü'l-'aşr*, thk. Osmân Mahmûd Gazzâl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007), 152; Ebû'l-'İzz Muhammed b. Hüseyn b. Bündâr el-Vâsiti el-Kalânîsî, *el-Kifâyetü'l-kübârâ fi'l-kırââtü'l-'aşr*, thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1427/2006), 127.

¹¹⁶ Taberî, *Cami'u'l-beyân*, 3/457-469. Konunun detayları için bk. Taberî, *Cami'u'l-beyân*, 3/457-493.

¹¹⁷ Taberî, *Cami'u'l-beyân*, 3/469-473. Konunun detayları için bk. Taberî, *Cami'u'l-beyân*, 3/469-493.

¹¹⁸ Taberî, *Cami'u'l-beyân*, 3/477/481. Konunun detayları için bk. Taberî, *Cami'u'l-beyân*, 3/477-493.

¹¹⁹ فلا رَفَتْ وَلَا فَسَوْق وَلَا جَدَال فِي الْخَجِّ

¹²⁰ Ebû Muhammed Bahâuddîn Abdullâh b. Abdîrrahmân b. Abdillâh b. Akîl el-Hemedânî, *Şerhu İbn 'Akîl* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1431/2010), 1/288-292.

¹²¹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîd*, 2/283.

yansımaya temas edildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu vecih, nehiy içermemesi sebebiyle nasb vechi kadar kuvvetli ve vurgulu bir anlam vermemektedir. Nitekim âyetin ilgili kısmı, "...*Hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek ve çekişmek yoktur.*" şeklinde bir anlam vermektedir.¹²² Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö. 338/950)¹²³ ise, Ebû 'Amr b. el-'Alâ'dan ref' vechi hakkında bir nakilde bulunmaktadır. Buna göre âyetin manası, "...*Hac'dan çıkararak (haccın bozulmasına sebep olan) cinsel ilişki ve benzerleri durumları ve fiske işlemeyin.*" şeklinde gerçekleşmektedir. Devamındaki cinsini nefyeden "ل" harfi ile de nefy kastedilmiş olmaktadır. Dolayısıyla âyetin kalan kısmıyla "Hac vakti ve yeri hususunda şüphe yoktur." söylenmiş olmaktadır.¹²⁴

3.2.2.2. İkinci Vecih

Bu icrada söz konusu üç sözcükten ilk ikisi tenvinle merfu olarak okunurken üçüncü kelime olan "الجدال" kelimesi ise mansup olarak okunmaktadır. Dolayısıyla ilk iki kelimeye ait edat "ليس" gibi amel eden "ل" iken sonuncu edat ise cinsini nefyeden "ل" dır. Bu durumda son edat ile ortaya çıkan mana, ilk iki edatla ortaya çıkan anlamdan daha kuvvetli ve vurguludur.¹²⁵

Bu vecihte ortaya çıkan nahvi ihtilaflar sonucunda âyetteki ilk iki edat, "ليس" gibi amel etmesi nedeniyle, daha özel bir anlam ihtiva ederken son edat ise umum ifade etmesi sebebiyle cinsini tümünden nefy etmektedir. Bu nedenle âyetin fehvası "cidâl" in bütün öğelerine şamildir. Fakat diğer iki edatın cinsini nefyeden "ل" edatı olmamaları hasebiyle âyet, "rafes" ve "fiske" konusunda umum ve vurgu bakımından daha zayıf kalmaktadır. Zira "ليس" gibi amel eden "ل" edatı kendi cinsinden olanların hepsini veya bazısını nefy edebilir. Nitekim bu ve benzeri edatlar umum ifade edebildikleri gibi umum ifade etmedikleri durumlar da olabilmektedir.¹²⁶ Buna göre âyetin "...*Hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek yoktur. Haccın vakti hususunda ise asla tartışmak yoktur/tartışmayın.*" şeklinde anlam kazandığı söylenebilir. Fakat Zemahşeri (ö. 538/1144)¹²⁷ bu noktada aksine bir kanaat taşımaktadır. Ona göre ilgili edatlarla birlikte ilk iki kavram, cinselliği hatırlatan ve ona yol açan durumlar dâhil olmak üzere "rafes" in tüm türlerinden ve günah işlemekten kuvvetli bir şekilde sakındırma amacı taşımaktadır. "Cidâl" kavramıyla ise vakfenin yeri ve haccın zamanı hakkında ihtilafa düşen Araplar için haccın vakti ve vakfenin yeri hususunda Allah'ın tevhit meydana getirdiğini, böylelikle hac hakkındaki ihtilafın kaldırıldığı haber verilmiş olmaktadır. Hatta bu noktada o, hac ile alakalı "cidâl" kelimesinin bulunmadığı bir hadis-i şerifi de bu konuda delil olarak zikretmektedir.¹²⁸

Bu konudaki farklı bir görüşe göre "cidâl" kelimesinin mansup olması, kendinden önceki merfû kelimeleri kuvvetlendirmektedir. Zira bu uygulamayla umumi bir nefy kastedilmektedir. Dolayısıyla üç kelimenin bütün türlerini kapsayan genel bir olumsuzluk durumundan bahsedilmektedir. Bu şekilde bir nevi nasb vechinin manasının ortaya çıktığı söylenebilir. Dolayısıyla bu vecihle "...*Hacda rafes, fiske ve cidâlin hepsinden kaçının, bunların hepsi yasaktır.*" şeklinde bir anlam ortaya çıkmış olmaktadır.

3.2.2.3. Üçüncü Vecih

Üç ismin de mansup olduğu bu vecihte "ل" harfi bu kelimelerin içerdikleri olumsuzlukları umumi bir özellikle nefy etmektedir. Yani bu edatlarla üç kelimenin bütün türlerine ait manalar nefyedilmiş olmaktadır. Bu vecih, ref' vechinin taşıdığı anlama sahipse de ondan daha güçlü, vurgulu ve genel bir mana taşımaktadır.¹²⁹ Başka bir görüşe göre ise cinsini nefyeden "ل" harfinin nehy anlamı taşıdığı ifade edilmektedir.¹³⁰ Buna göre âyet, "cinsel ilişkiden ve çeşitlerinden uzak durun, bu konuda herhangi bir yanlışa düşmeyin. Günahın bütün türlerinden uzak durun. Haccın zaman ve mekânı hususunda ayrılığa düşmeyin." manasını tazammun etmektedir.

¹²² Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Konya: Hacıveyszade İlim ve Kültür Vakfı, 2019), 304.

¹²³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdi el-Misrî.

¹²⁴ Nehhâs, *Meâni*, 1/134; ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/325.

¹²⁵ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılması*, 302-303.

¹²⁶ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılması*, 302-303.

¹²⁷ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşeri.

¹²⁸ مخرج كهيئة يوم ولدته أمه bk. Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 1/407.

¹²⁹ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılması*, 302-303.

¹³⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/325.

Bu icrada üç “Y” harfi de cinsini nefyeden “Y” dır. Bu nedenle âyette geçen üç şeyden de kaçınılmasının gerekliliği kuvvetli bir şekilde hissettirilmektedir.¹³¹ Nitekim âyetin bu vecihle taşıdığı anlamın, “...*Hacda rafes, fisk ve cidâlin hepsinden kaçının, bunların hepsi yasaktır.*” meâlinde olduğu söylenebilir.

Sonuç

Ebû ‘Ubeyde’ye ait *Mecâzü’l-Kur’ân* adlı eser, garibü’l-Kur’ân ve meâni’l-Kur’ân geleneklerine ait ilk olma özelliğine sahiptir. Bununla beraber çalışmaya konu olan eser, kıraat ve hacim bakımından küçük sayılacak vasıftadır. Aksine, müellifle aynı dönemlerde yaşayan Ahfeş ve Ferrâ’nın bu türe dair kaleme aldığı eserlerde kıraat farklılıklarına gözle görülür bir şekilde daha fazla yer verildiği tespit edilmiştir.

Kıraat imamı Ebû ‘Amr’ın, Ebû ‘Ubeyde’nin hocalarından biri olması kıraat müktesebatı açısından olumlu bir durum olmasına rağmen onun, kıraatlerin henüz şekillendiği bir dönemde yaşamış olması ise eser ve müellifi için dezavantajlı bir durum oluşturmaktadır. Bu nedenledir ki o dönemde kıraat tedvininin henüz başlamamış olmasının; *Mecâzü’l-Kur’ân*’da temas edilen kıraat ihtilaflarının kemiyetine etki ettiği gözlenmiştir. Nitekim mezkûr eserde çok az sayıda kıraat ihtilafı ele alınmış, kıraat ihtilafı bulunan kelimelerin birçoğunda ise kıraat ihtilaflarına işaret edilmemiştir. Tetkik edilen kıraat ihtilafları ise genellikle dil bilimi ile tevcih edilmiş; bunların kıraat ilmine ait farklılıklar olduğundan bahsedilmemiştir. Bununla beraber konuyla ilgili kıraat ihtilaflarının dolaylı olarak işlendiğini de söylemek gerekir.

Mecâzü’l-Kur’ân’da hem şâz hem de meşhur kıraatlerin varlığı saptanmış; fakat ondaki kıraat farklılıklarına çoğunlukla Ebû ‘Amr’ın kaynaklık ettiği görülmüştür. Öyle ki Ebû ‘Ubeyde eserinde çoğunlukla hocasının kıraatini tercih etmiş, yer yer ondan alıntılarda bulunmuştur. Bununla beraber onun, hocasının kıraatine nadiren muvafakat etmediği de belirlenmiştir. Ayrıca birkaç istisna dışında *Mecâzü’l-Kur’ân*’da incelenen kıraat ihtilaflarının, müellifinin yaşadığı dönemin etkisiyle, kıraat imamlarına isnadından bahsetmek mümkün değildir. Eserde sadece bir örnekte kıraat farklılığının Medine ehline nispet edildiği, bir örnekte ise “altı kıraat”e isnad edildiği müşahede edilmiş; fakat altı kıraatle hangi kıraatlerin kastedildiği belirlenememiştir. Şuna da değinmek gerekir ki eserde yer verilen kıraat ihtilaflarından ele alınan örneklerin tefsir literatüründe önemli yorum farklılıklarına sebep olduğu gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu’cemü’l-müfrehes li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. Kahire: Dâru’l-Kütübü’l-Mısriyye, h. 1464.
- Ahfeş, Ebû’l-Hasen Saîd b. Mes’ade el-Evsat. *Meâni’l-Kur’ân*. thk. Hüdâ Mahmûd Karâa 2 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1411/1990.
- Aksakal, Zeynep Nermin. “Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ, Mecâzü’l-Kur’ân’ı ve Mukaddimesi Üzerine Bir İnceleme”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/2 (2015), 83-104.
- Altıkulaç, Tayyar. “Halef b. Hişâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/halef-b-hisam>
- Altıkulaç, Tayyar. “Kisâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kisai-ali-b-hamza>
- Altıkulaç, Tayyar. “Ya’küb el-Hadramî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yakub-el-hadrami>
- Aydın, İsmail. “Meâni’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/meanil-kuran>
- Bayraktutan, Osman. “Kıraatlerin Sınırlandırılması Meselesi”. *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (Nisan 2018), 121-144.

¹³¹ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılması*, 302-303.

- Birişik, Abdülhamit. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kiraat--ilim>
- Birişik, Abdülhamit. "Mecâzü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecazul-kuran>
- Cerrahoğlu, İsmail. "Garîbü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/garibul-kuran>
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-luga ve sihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 4. Basım, 1990.
- Çağıl, Necdet. "Kur'an Kıraatında Musiki -Ses Uyumu, Ezgilendirme/Teganni ve Kıraatlerde Fonoloji/Ses-Anlam İlişkisi-". *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi: Uluslararası Kıraat Sempozyum Kitapçığı* (16-18 Kasım 2012). 327-361. İstanbul: DİB Yayınları, 2015.
- Çağıl, Necdet. *Kur'ân'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı*. Ankara: İlahiyât, 2005.
- Çağrıçı, Mustafa. "Teenni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/teenni>
- Çalış, Muhammed İkbâl. "Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsenna ve Mecâzü'l-Kur'ân İsimli Eseri". *Dâru'l-Funun İlahiyat (İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 'Fuat Sezgin' Özel Sayısı* (2019), 205-212. <https://doi.org/10.26650/di.2019.30.2.0060>
- Çimen, Abdullah Emin. "Kur'ân'da Ritmik Yapı: Fâsıla ve Uslûp Açısından Bir Deneme". *Dini Araştırmalar Dergisi* 10/29 (2007), 189-236.
- Dağ, Mehmet. "İbn Mücahid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım". *Ekev Akademi Dergisi* 10/27 (Bahar 2006), 81-104.
- Dâni, Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osman el-Endelüsî. *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâati's-seb'i'l-meşhûra*. thk. Abdülmüheymîn Abdüsselâm et-Tahhân v.d. 4 Cilt. Şarika: Câmîatü's-Şârîka, 1428/2007.
- Dâni, Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osman el-Endelüsî. *et-Teyisîr fi'l-kırâati's-seb'*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Şarika: Mektebetü's-Sahâbe, Ayn Şems: Mektebetü't-Tâbiîn, 1429/2008.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Bahru'l-muhît*. nşr. Sıtkî Muhammed Cemîl. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431-1432/2010.
- Ebû 'Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî. *Mecâzü'l-Kur'ân*. nşr. Fuat Sezgin. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî. *Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esed. 13 Cilt. Dımaşk: Dâr'ul-Me'mûn li't-Türâs, 1986.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luga*. thk. İbrâhîm el-İbyârî. 15 Cilt. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye, 1964-1967.
- Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Meâni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1403/1983.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Heyb, Ahmed Fevzî. "Kitâbü mecâzi'l-Kur'ân li-Ebî 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ el-Basrî (h. 110-209) evvelü kitâbi fi garibi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve meânîhi". *Mecelletü Külliyyeti'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye:Câmîatü's-Sultân Muhammed el-Fâtih el-Vakfiyye* 1/1 (Ocak 2020), 20-46.
- İbn Akîl, Ebû Muhammed Bahâuddîn Abdullâh b. Abdîrahmân b. Abdillâh b. Akîl el-Hemedânî. *Şerhu İbn 'Akîl*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1431/2010.
- İbn 'Atıyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharreru'l-vecîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî b. Fâris el-Hayyât el-Bağdâdî. *el-Câmi' fi'l-kırâati'l-'aşr ve kırâati'l-A'meş*. thk. Hâlid Hasen Ebü'l-Cûd. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1437/2016.

- İbn Galbûn, Ebü'l-Hasen Tâhir b. Abdilmun'im b. Ubeydillâh b. Galbûn el-Halebî el-Mısırî. *et-Tezkira fi'l-kırââtî's-semân*. thk. Eymen Rüşdi Süveyd. 2 Cilt. Cidde: el-Cemâatü'l-Hayriyye li-Tahfizi'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1412/1991.
- İbn Hayr, Ebü Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî, *Fihrist*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Mahmûd Beşşâr 'Avvâd. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2009.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Mihrân, Ebü Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân el-Asbahânî. *el-Mebsût fi'l-kırââtî'l-'aşr*. thk. Sübey' Hamza Hâkimî. Dımaşk: Mecme'u'l-Lugati'l-'Arabiyye, ts.
- İbn Mücâhid, Ebü Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî. *es-Seb'a fi'l-Kırâât*, thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1972.
- İbn Sivâr, Ebü Tâhir Ahmed b. Alî b. Ubeydillâh b. Ömer b. Sivâr. *el-Müstenîr fi'l-kırââtî'l-aşer*. thk. Ammâr Emîn ed-Dudû. 2 Cilt. Dubai: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Türâs, 1426/2005.
- İbn Zencele, Ebü Zûr'a Abdurrahmân b. Muhammed. *Hüccetü'l-kırâât*. thk. Saîd el-Afgânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1418/1997.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Neşru'l-kırââtî'l-'aşr*. thk. Eymen Rüşdi Süveyd. 5 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, Lübnan: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, 1439/2018.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr*. tsh. Muhammed Temîm ez-Zu'bî. Medine: Mektebetü Dâru'l-Hüdâ, 1994.
- İbnü'l-Kiftî, Cemâlüddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Yûsuf. *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1406/1986.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1398/1978.
- Kalânîsî, Ebü'l-İzz Muhammed b. el-Hüseyn b. Büндâr el-Vâsîti. *İrşâdü'l-mübtedî ve tezkiratü'l-müntehâ fi'l-kırââtî'l-'aşr*. thk. Osmân Mahmûd Gazzâl. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1428/2007.
- Kalânîsî, Ebü'l-İzz Muhammed b. el-Hüseyn b. Büндâr el-Vâsîti. *el-Kifâyetü'l-kübrâ fi'l-kırââtî'l-'aşr*. thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1427/2006.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "Ta'rib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tarib>
- Kaysî, Tâhâ Ferîh Sâlih. "Eserü'l-kırââtî'l-Kur'âniyye fî Mecâzi'l-Kur'âni li Ebî Ubeyde". *Mecelletü'l-Üstâz* 1/205 (2013/1434), 631-648.
- Kılıç, Mustafa. *Kıraat-Tefsir İlişkisi: Zemaşeri Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Kirmânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr. *Şevâzzü'l-kırâât*. thk. Şemrân 'İclî. Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, 1422/2001.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 30 Ocak 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Kurtubî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türki vd. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- Mehdevî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr. *Şerhu'l-Hidâye*. thk. Hâzim Saîd Haydar. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1416/1995.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebü Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye*. 12 Cilt. Şarika: Câmîatü'ş-Şârîka Külliyyetü'd-Dirâsâtî'l-'Ulyâ ve'l-Bahsi'l-'İlmî, 1429/2008.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebü Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırââtî's-seb'i ve 'ilelihâ ve hucejihâ*. thk. Muhyiddîn Ramazân. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1404/1984.

- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *et-Tebşıra fi'l-kırâati's-seb'*. thk. Muhammed Gavs en-Nedvî. Bombay: ed-Dâru's-Selefiyye, 2. Basım, 1402/1982.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Mühezzeb fi'l-kırâati'l-'aşr ve tevcihîhâ min tarîki Tayyibeti'n-Neşr*. 2 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1417/1997.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Mısırî. *Meâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Muhammed Alî es-Sâbûnî. 6 Cilt. Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ (Türâsü'l-İslâmî), 1408/1988-1410/1989.
- Önkâl, Ahmet. "MUSTALİK (Benî Mustalık)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustalik-beni-mustalik>
- Pilgir, Muhammed. *Kıraat ilminde Med -Kıraat-ı Aşere'nin Ortak Meseleleri Bağlamında-*. Ankara: İlâhiyât, 2022.
- Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir. *Muhtârü's-Sihâh*. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1986.
- Saylan, Nesrişah. "Vakf/Vasl Halinde "Yâ" Harfinin İsbâtı Veya Hazfi Üzerine Bir İnceleme". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19/1 (Haziran 2019), 45-66. <https://doi.org/10.33420/marife.551063>
- Sezgin, Fuat. "Mukaddime". *Mecâzü'l-Kur'ân*. mlf. Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî. 1/9-50. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1401/1981.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Cami'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1424/2003.
- Termesî, Muhammed Mahfûz b. Abdillâh b. Abdilmennân. *Gunyetü't-talebe bi-şerhi't-Tayyibe*. thk. Abdullâh b. Muhammed b. Süleymân b. el-Cârullâh. 5 Cilt. Riyad: Dâru't-Tedmüriyye, 2. Basım, 1440/2019.
- Tülücü, Süleyman. "Ma'mer b. Müsennâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mamer-b-musenna>
- 'Ukberî, Ebû'l-Bekâ' Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh. *İ'râbu'l-kırâati's-şevâz*. thk. Muhammed es-Seyyid Ahmed 'Azzûz. 2 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1417/1996.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2019.
- Yerinde, Adem. "Mecâzü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecazul-kuran--mamer-b-musenna>
- Yerinde, Adem. "Mecâzü'l-Kur'ân'ı Çerçevesinde Ebû Ubeyde'nin Tefsirciliği". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/19 (Haziran 2009), 151-189.
- Zebîdî, Muhammed Mürtezâ el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Abdülalîm et-Tahâvî vd. 40 Cilt. Kuveyt: et-Türâsü'l-'Arabî, 2. Basım, 1407/1987.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*. thk. Abdülcelil Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Kâmil el-Harrât vd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1982-1409/1988.
- Zemahşerî, Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1418/1998.

The Phenomenon of Qirā'āt in Abū 'Ubayda's Majāz al-Qur'ān and the Effects on Tafsīr of Benefited Qirā'āt Varieties in the Book

Citation: Pilgir, The Phenomenon of Qirā'āt in Abū 'Ubayda's Majāz al-Qur'ān and the Effects on Tafsīr of Benefited Qirā'āt Varieties in the Book, Artuklu Akademi, 2023/10 (1), 79-94.

Extended Abstract

In this study, the qirā'āt varieties mentioned in *Majāz al-Qur'ān*, which is the first treatise belonging to the gharīb al-Qur'ān and meān al-Qur'ān traditions, are discussed in terms of quantity and quality and the effects of these differences on tafsīr. It has been evaluated in terms of gharīb al-Qur'ān, meān al-Qur'ān and tafsīr literatures. The claim that the aforementioned work, which was written before the qirā'āt compilation/tadween, is the first work belonging to the gharīb al-Qur'ān and meān al-Qur'ān literatures, makes the qirā'āt acquis valuable. In addition, the author of the work, which is the subject of the study, Abū 'Ubayda; the fact that he was a student of Abū 'Amr, that he transferred from his teacher in the work in question, and that he usually preferred his teacher's qirā'a in the differences of qirā'āt are the points that make it attractive to examine the qirā'āt varieties discussed in the work. Based on all these, this article aims to deal with the essence of the qirā'āt differences that are explicitly or indirectly touched upon in *Majāz al-Qur'ān*. Again, the aim of this study is to reveal how the qirā'āt varieties are handled in terms of quantity in the relevant work and which of the shādh and mashhūr qirā'āt literatures contain the studied qirā'āt differences. In addition, another aim of the study is to reveal how much is referred to the literature of gharīb al-Qur'ān and meān al-Qur'ān, which are belonging the disciplines of 'ulūm al-Qur'ān, and to the literature of tafsīr in the substantiating/tavjīh of these varieties. The essence of the qirā'āt varieties in the *Majāz al-Qur'ān* is a matter of curiosity, due to the period in which Abū 'Ubayda lived and the fact that he was a student of Abū 'Amr. As a matter of fact, he was born after most of the qirā'āt imāms, but he lived in the same period as most of them. This shows that it is possible that Abū 'Ubayda was aware of some of the preferences of the qirā'āt imāms. Because, in his work in question, the fact that he referred to the imāms of qirā'āt with the phrase "six qirā'āt" for a qirā'āt difference confirms this fact. However, due to the fact that it is the first work in this field and the qirā'āt are just taking shape, the work can be considered quite small in terms of qirā'āt. As a reflection of this, it has been determined that Abū 'Ubayda deals with the differences in qirā'āt in *Majāz al-Qur'ān* less than the content of the works named *meāni'l-Qur'ān* written by his contemporaries Ahfash and Ferrā'. In the *Majāz al-Qur'ān*, which is the basis of the study, many of the words with qirā'āt variety are not pointed out, and the qirā'āt differences that are substantiating/ta'līl are generally explained based on linguistics and, it is not mentioned that these varieties are related to the science of qirā'āt. However, the varieties in qirā'āt were handled in this way, albeit indirectly. It has been seen that the qirā'āt differences, which were examined indirectly or openly in the aforementioned work, belong to both the shādh qirā'āt and the mashhūr qirā'āt literatures. This situation can be attributed to the fact that the qirā'āt have not yet been formed or to the qirā'āt acquis and perspective of Abū 'Ubayda. There is that, even in the overwhelming majority of the qirā'āt varieties that he mentions openly, the names of the qirā'āt or the imāms of qirā'āt are not mentioned. As far as it can be determined, only one qirā'a difference in the work is attributed to the people of qirā'āt of Medina, and the variety in qirā'āt in another example is attributed to the six qirā'āt whose identities are unclear, with the expression "six qirā'āt". However, it has been observed that Abū 'Amr is the reference in order to qirā'āt differences in the mentioned work. Namely, in the words where there is a variety of qirā'āt, the qirā'a of Abū 'Amr is generally preferred, and there are also transfers from him at the point of substantiating/tavjīh. However, Abū 'Ubayda did not agree with his teacher on qirā'āt differences, albeit to a limited extent; on the contrary, he preferred other qirā'āt. In this study, it has been tried to reveal the effect of the examples of qirā'āt varieties in the work in question on tafsīr. As a matter of fact, it has been observed that some of the qirā'āt variations cause differences in interpretation in the tafsīr literature and the meān al-Qur'ān literature.